

დაუსწრ. პედინსტიტუტი.

ენისა და ლიტერატ. განყოფილება.

I კურსი.

პროფ. გ. ახვლედიანი.
დოც. არ. ჩიქობავა.

ენათმეცნიერების პროპედევტიკა და
ზოგადი ფონეტიკა.

განაკვეთი მეორე.

მეცნიერული გრამატიკის (ენათმეცნიერების)

დოც. არ. ჩიქობავა.

ტფილისი – 1932 წ.

მეცნიერული გრამატიკის (ენათმეცნიერების) დარგები. მეცნიერული და სასკოლო პრაქტიკული გრამატიკა.

„კვლევა–ძიება“ უნდა ჩაწვდეს მასალას დეტალურად, გაანალიზიროს მისი განვითარების სხვადასხვა ფორმები და აღმოაჩინოს მათი (ფორმების) შინაგანი კავშირი. მხოლოდ ამ მუშაობის ჩატარების შემდეგ შეიძლება სათანადოდ იქნეს გადმოცემული ნამდვილი მოძრაობა“, – ამბობს კ. მარქსი „კაპიტალის“ მეორე გამოცემის წინასიტყვაობაში, როცა ის განმარტავს, რით განსხვავდება გადმოცემა–დალაგების წესი კვლევა–ძიების წესისგან და როცა ის არკვევს საკითხს, რაში მდგომარეობს მისი, დიალექტიკური მეთოდი.

ეს სიტყვები მთელი პროგრამაა მეცნიერული კვლევა–ძიების მეთოდოლოგიისა მატერიალისტური დიალექტიკის თვალსაზრისით, მაგრამ ამ შემთხვევაში ჩვენ გვსურს გავამახვილოთ ყურადღება დებულების იმ ნაწილზე, რომელიც ამბობს – „კვლევა–ძიება უნდა ჩაწვდეს მასალას დეტალურად, გაანალიზიროს მისი განვითარების სხვადასხვა ფორმები და აღმოაჩინოს მათი შინაგანი კავშირი“–ო... ეს პირველი და მიუცილებელი პირობაა. მატერიალისტური დიალექტიკის თვალსაზრისის გამოყენებისა სპეციალურს სამეცნიერო დისციპლინაში... მხოლოდ მაშინ, თუ იქნება დაცული ეს პირობა, არის შესაძლებელი ფრ. ენგელსის სიტყვებით რომ ვთქვათ „დიალექტიკის კანონები დავძიოთ ბუნებაში, გამოვიყვანოთ მისგან და არა თვითნებურად ჩავჩაროთ მასში“. (ანტი დიურიინგი, 3 რუს. გამოცემა, გვ.21).

მაშასადამე, არაფერია ისე შემცდარი, როგორც შეხედულება, თითქოს მატერიალისტური დიალექტიკის გამოყენება, უმი მასალის ცალკეულ ერთეულებში დიალექტიკის კანონების ძიებას მოითხოვდეს. თითქოს მატერიალისტური დიალექტიკის შეგნებული მოხმარა–გამოყენება (რასაც ფრ. ენგელსი საჭიროდ თვლიდა კერძოდ ბუნების–მეტყველთათვის) დიალექტიკობაში ვარჯიშობას მოასწავებდეს. „კაპიტალი“ კლასიკური ნიმუშია ისეთი გამოკვლევისა, სადაც ათეული წლების მუშაობა (მასალაში ჩაწვდომისა და გაანალიზირების მიზნით) წინ უძღოდა გენიალური ფორმულების გამოყვანას სათანადო სინამდვილის განვითარების კანონების სახით.

ამიტომ შემთხვევითი როდია, როცა კ. მარქსი ლაპარაკობს: „ანალიზის მეთოდი, რომელსაც მე ვხმარობ და რომელიც დღემდე არ ყოფილა გამოყენებული ეკონომიური საკითხებისათვის, საკმაოდ ძნელ საკითხავად ხდის [„კაპიტალის“] პირველ თავებს“... მაგრამ „მე სხვა არაფერი შემძლია გარდა იმისა, რომ წინასწარ გავაფრთხილო ჭეშმარიტებას მოწყურებული მკითხველი და მოვამზადო იგი ამისათვის. მეცნიერებასთან მისასვლელად არ არსებობს ფართო შარაგზა და მხოლოდ იმას აქვს შანსი მიაღწიოს მის ბრწყინვალე მწვერვალს, ვისაც არ აშინებს დაღლა, რომელსაც მოითხოვს მის კლდოვან ბილიკზე ასვლა“–ო. (იხ. „კაპიტალის“ ფრანგ. გამოცემის წინასიტყვაობა – ქართ. გამოც. გვ. XXXIII).

ენათმეცნიერული ცნებების მართებული დახასიათება მოითხოვს დეტალურად ჩაწვდეთ სათანადო ფაქტებს და ყოველმხრივ განვიხილოთ ისინი; მხოლოდ ასეთ შემთხვევაში შეგვეძლება მოვლენის არსი ცხადი და ხელშესახები გავხადოთ.

მეცნიერული გრამატიკის ობიექტი.

ცალკეული ენის შესწავლა იძლევა ამ ენის მეცნიერულ გრამატიკას. მეცნიერული გრამატიკის საგანია ცალკე სიტყვა (სახლი, კაცი, აშენებს... დედამიწა, სახლ-კარი, გზა-კვალი) და შესიტყვება (ბუნების დიალექტიკა... რევოლუციონური მოძრაობა... მონისტური თვალსაზრისი ისტორიაზე... ნიუტონმა აღმოაჩინა სამყაროს მიმზიდველობის კანონი... დედამიწა მზის გარშემო ტრიალებს... ჯორდანო ბრუნო ინკვიზიციამ ცეცხლში დაწვა, როგორც ერეტიკოსი... „მხოლოდ დიფერენციალური აღრიცხვა აძლევს ბუნებისმეტყველებას შესაძლებლობას მეთემატიკურად გამოსახოს პროცესები და არა მხოლოდ მდგომარეობანი“...)

საგნობრივი მნიშვნელობის მატარებელი ნაწილი სიტყვაში.

რა არის სიტყვა? ესაა პირველი კითხვა, რომელზედაც პასუხის გაცემა ზოგადად მაინც აუცილებელია ამ თავითვე – „სიტყვა არის ბგერები პლუს გარკვეული მნიშვნელობა“. ასეთია ჩვეულებრივი პასუხი, ამ კითხვაზე. „კაცი“ სიტყვა, მასში ოთხი ბგერაა (კ-ა-ც-ი); მას აქვს გარკვეული მნიშვნელობა, რომელიც გასაგებია ყველასათვის, ვინც ქართული იცის. ასე რომ სიტყვის ზემოხსენებული განსაზღვრება სწორია, სწორია¹ იმდენადვე, რამდენადაც სწორია, როცა ვამბობთ: „ცარცი არის თეთრი ნივთიერება, რომლითაც დაფაზე წერა შეიძლება“ ყველას მოეხსენება, რომ ცარცის ასეთი დახასიათება სინამდვილეს არ ღალატობს მაგრამ ისეთი უდაოა, რომ იგი ოდნავადაც არ ირკვევს ცარცის, როგორც მინერალის, ბუნებას, იმას, რომ ცარცი შემდგარია ურიცხვ ნივთიერებისაგან...

ასევე სწორია თქმა „სიტყვა შედგება ბგერებისაგან, სიტყვას აქვს მნიშვნელობა“, მაგრამ სიტყვის ასეთ განმარტებას ენათმეცნიერება ვერ დასჯერდება. სიტყვა გაცილებით უფრო რთული მონაცემია, ვინემ ეს ჩანს ასეთი განმარტებისაგან. ამ სირთულის გამომჟღავნება ჩვენი პირველი ამოცანაა.

ავიღოთ სიტყვა „კაცი“ მას აქვს გარკვეული მნიშვნელობა, ე.ი. ის მიუთითებს გარკვეულს ობიექტურს მონაცემზე, რომელიც არავის აერევა იმაში, რასაც აღნიშნავენ, მაგალითად, სიტყვები: „მხეცი“, „პირუტყვი“, „ხე“, „ქვა“...

მოვაცილოთ მას თავკიდური ბგერა „კ“; დაგვრჩება „აცი“ სრულებითაც არ ნიშნავს იმას, რასაც „კაცი“ გულისხმობდა.

აღნიშნავს თუ არა ეს „აცი“ რასმე? საგანს არავითარს (ვგულისხმობ ქართულს მეტყველებას). ერთად ერთი, რაც შეიძლება აქ მოგვაგონდეს, ესაა მიმართვა ცნობილი შინაური ოთხფეხისადმი.

დასკვნა: თუ სიტყვას „კაცი“ მოვაცილებთ კ ბგერას, მას ეკარგება ის მნიშვნელობა, რომელიც მანამდე ქონდა, ის აღარ აღნიშნავს იმას რასაც მანამდე აღნიშნავდა.

გამოვაკლოთ იმავე სიტყვას ა: „კაცი“ – გვექნება „კცი“. აქვს თუ არა ამ უკანასკნელს ის მნიშვნელობა, რაც „კაცი“-ს ქონდა? პასუხი უარყოფითი იქნება. ქარაგმებით ნაწერის კითხვას მიჩვეული ქართველი, ალბათ, მიხვდება, თუ დაწერილი „კცი“ ნახა, მაგრამ „კცი“-ს გაგონებაზე ვერავინ იტყვის, აქ ა გვაკლია, თორემ „კაცი“ – სიტყვასთანა გვაქვს საქმეო; ვერ იტყვის იმიტომ, რომ კ-სა და ც-ს შორის შეიძლებოდა ყოფილიყო ე (კეცი), ანდა ვი (კვიცი) და როგორც ვხედავთ, სულ სხვა სიტყვებს მივიღებდით.

¹ სწორია ყოველდღიურის გაგებით კიდევ არ ნიშნავს მეცნიერულად მართებულს. სიტყვის სწორი ენათმეცნიერული განსაზღვრება მოცემული იქნება მეცხრე განაკვეთში.

მაშასადამე: ა-ს გამოკლების შემდეგაც „კაცი“ – სიტყვა ვერ ინარჩუნებს თავის მნიშვნელობას.

ასეთსავე შედეგს მივიღებთ, თუ იმავე სიტყვას ც-ს გამოვაკლებთ: კაცი – კაი; „კაი“ სულ სხვა სიტყვაა; იგი არალიტერატურული, მაგრამ ცოცხალს მეტყველებაში ხშირად ხმარებული სიტყვაა: კაი-კარგი: ც-ს გამოკლებამ სულ სხვა მნიშვნელობა მოგვცა, კაცი-ს მნიშვნელობა დაირღვა...

გავაკეთოთ ასეთი ცდა ი-ზე; მოვაცილოთ ი-ს, დაგვრჩება კაც: კაცი-კაც. აქ არსებითად სხვა მდგომარეობაა: ამ სამ ბგერას შერჩა უნარი მიუთითოს იმავე ობიექტურ მონაცემზე, რასაც „კაცი“ აღნიშნავდა. მართალია, ჩვენ ვგრძნობთ, რომ რაღაც გვაკლია, რომ სიტყვა სრული არ არის, მაგრამ ამისდა მიუხედავად „კაც“ მაინც მიუთითებს იმავე საგანზე, რაზედაც „კაცი“ მიუთითებდა: კაც-კეც-კვიც-მხეც... არავის აერევა ერთმანეთში, ყველა მიხვდება, რაზე მიუთითებს თითოეული მათგანი.

რა გამოვიდა? „კაცი“ შედგება ოთხი ბგერისაგან, აქვს გარკვეული მნიშვნელობა. საკმარისია პირველი სამი ბგერიდან ერთ-ერთ – სულ ერთია, რომელი (ან კ ან ა ანდა ც) – გამოვაკლოთ, და დაიკარგება ის მნიშვნელობა, რომელიც სიტყვას ქონდა, – შეიძლება სულ უაზრო ბგერათა კომპლექსიც მივიღოთ. მაგრამ თუ ი-ს მოვაკლებთ, ეს არ მოშლის სიტყვის წინანდელ მნიშვნელობას უ-ი-ნოდაც შეუძლია „კაც“ – ბგერათა კომპლექსს მიუთითოს იმავე ობიექტურ მონაცემზე.

ეგვე ითქმის -ს (კაც-ს), -მა (კაც-მა), -ის (კაც-ის), -ით (კაც-ით), -ად (კაც-ად)... ბგერების შესახებ: მათი გამოკლების შემდეგაც დარჩენილი ნაწილი მაინც ატარებს წინანდელს მნიშვნელობას.

შეიძლება ეს შემთხვევითი მოვლენაა და მხოლოდ „კაცი“ – სიტყვას ახასიათებს. მივმართოთ სხვა სიტყვებს. ავიღოთ სიტყვა „კვალი“, – ფეხის დანადგამი, სახნისის მიერ გაღარული ადგილი (ორნატი)...

„ვალი“ – (უ-კ-ანოდ) – ქართული სიტყვაა, ოღონდ სულ სხვა მნიშვნელობის მქონე.

„კვლი“ – (უ-ა-ნოდ) – გაუგებარი ბგერათა კომპლექსია: მნიშვნელობა დაიკარგა.

„კვაი“ – (უ-ლ-ასოდ) – აგრეთვე გაუგებარია: მნიშვნელობა დაიკარგა.

„კვალ“ – (უ-ი-ნოდ) – იმასვე აღნიშნავს, რასაც „კვალი“ აღნიშნავდა: უ-ი-ნოდ სიტყვის მნიშვნელობა არ დაშავდა, სხვა ყოველი ბგერის მოკლება კი კატასტროფულ შედეგს იძლეოდა: ან სულ სხვა მნიშვნელობას ვღებულობდით, ანდა სიტყვას სრულებით ეკარგებოდა მნიშვნელობა.

მსგავს შედეგებს მოგვცემს, თუ ასეთ ექსპერიმენტებს მოვახდენთ სხვა სიტყვებზედაც. ზოგადი დასკვნა, რომელიც აქედან გამომდინარეობს, შემდეგი სახისაა: სიტყვა მიუთითებს რაღაცაზე, – სიტყვას აქვს მნიშვნელობა; სიტყვა ბგერებისაგან შედგება, მაგრამ სიტყვის ყველა ბგერა თანაბრად საჭირო არ არის იმისათვის, რომ სიტყვამ მიუთითოს განსაზღვრული ობიექტურ მონაცემზე, რომ მან შეინარჩუნოს თავისი მნიშვნელობა: მოაკლებთ ზოგიერთს ბგერას და სიტყვას მნიშვნელობა ეცვლება ანდა სულ დაეკარგება იგი: მოაკლებთ ზოგიერთ ბგერას და სიტყვის მნიშვნელობა არავითარ კატასტროფას არ განიცდის, იგი ისევ იმავე ობიექტურ მონაცემზე მიუთითებს.

თავის თავად იზადება კითხვა: რა საჭიროა სიტყვაში ასეთი ბგერა, თუ კი სიტყვას უმისოდაც შეუძლია აღნიშნოს გარკვეული ობიექტი? რა საჭიროა ასეთი „ზედმეტი“ ბგერა?

დამოკიდებულების აღმნიშვნელი ნაწილი სიტყვაში.

წინა, პირველ განაკვეთში ენის იდეოლოგიურობაზე რომ ვლაპარაკობდით, ვთქვით, რომ ენისათვის დამახასიათებელია ნიშნადობა, რომ ყოველი ენობრივი მონაცემი რალაცაზე მიუთითებს. რალაცის ნიშანია, რალაც დანიშნულებას ასრულებს.

თუ ეს დებულება სწორია, უნდა გამოირკვეს, რა დანიშნულება აქვს ზემოხსენებულ ბგერებს (-ი, -ს, -მა, -ის...), რა გამართლება აქვთ მათ სიტყვაში.

ავილოთ სიტყვები: კაცი, ცხენი მოვაცილოთ ის ნაწილი (-ი), ურომლისოდაც მათ შეუძლიათ იმავე ობიექტების აღნიშვნა. კაცი, ცხენი. მივუმატოთ სრული სიტყვა – მოკლა: კაც ცხენ მოკლა. ჩვენ წინ სამი ერთეულია; ორი საგნებს აღნიშნავს, მესამე მოქმედებას. რალას ნიშნავს სამივე ერთად? შეიძლება იმას, რომ „კაცმა ცხენი მოკლა“, შეიძლება იმასაც, რომ „კაცი ცხენმა მოკლა“. ორივე გაგება თანაბრად შესაძლებელია. ეს სულ ერთი როდია: კაცმა ცხენი მოკლა: აქ კაცი ცოცხალია, ცხენი მკვდარი, მეორე შემთხვევაში, პირიქით, კაცი მკვდარია, ცხენი – მიზეზია მისი სიკვდილისა...

რა ქმნის ამ განსხვავებას? ბგერები –მა და –ი, რომელთაც ვუმატებთ ამა თუ იმ შემთხვევაში (ცხენმა, კაცი, ცხენი, კაცმა). ცალკე აღებული სიტყვები ამ ბგერების გარეშეც ახერხებენ საგნის აღნიშვნას, მაგრამ როცა სიტყვები შესიტყვებაში ერთიანდება, როცა ფრაზა უნდა შედგეს, უმათოდ სიტყვები აღარ სიტყვობენ: ვიცით, სიტყვები რა საგნებზე მიუთითებენ, მაგრამ აღარ ვიცით, როგორს ურთიერთობაში იმყოფება ერთმანეთთან ამ სიტყვებით აღნიშნული საგნები... ერთის შეხედვით, ის რაც უადგილოა, ზედმეტია სიტყვის მნიშვნელობის თვალსაზრისით – უაღრესად საჭირო, მიუცილებელი ხდება შესიტყვების, ფრაზის მნიშვნელობის თვალსაზრისით...

აი კიდევ ნიმუშები: ანდრო ვასო აქო: ნიშნავს ან: ანდრომ ვასო აქო, ანდა: ანდრო ვასომ აქო...

ქეთო თინა არ უყვარს: ნიშნავს ან: ქეთოს თინა არ უყვარს, ანდა: ქეთო თინას არ უყვარს...

ავტორ ლოგიკა ჩვენთვის ცნობილია: ნიშნავს: ან „ავტორის ლოგიკა ჩვენთვის ცნობილია“ ანდა იმას, რომ „ავტორი ლოგიკისა ჩვენთვის ცნობილია“...

დაბოლოებათა ცვლის წყალობით ვიღებთ ისეთ შესიტყვებებს, როგორცაა: ფილოსოფიის ისტორია და ისტორიის ფილოსოფია, დიალექტიკის ბუნება და ბუნების დიალექტიკა; შესიტყვებების ეს წყვილებები, სრულიად სხვდასხვა მნიშვნელობისაა, თუმცა ისინი ერთი და იმავე სიტყვებისაგან შედგებიან: საკითხს წყვეტს დამოკიდებულება, რომელსაც სათანადო ცნებებს შორის –ის დაბოლოების მიმატება ამყარებს.

–ი, –ის, –მა, –ს და მაგვარ ნაწილებს ენაში გარკვეული დანიშნულება აქვთ: უმათოდ ფრაზა ვერ აშენდება, აზრი გარკვეულად არ გამოითქმის, საგანთა ურთიერთობა ნათელი ვერ იქნება¹.

აღსანიშნავია, რომ სიტყვის ამ ნაწილებს თავისთავად არავითარი მნიშვნელობა არა აქვთ, ცალკე სიტყვის ფარგლებში ისინი არაფერს ხელშესახებს არ აკეთებენ, შესიტყვებისათვის კი აუცილებელნი არიან.

თავში ნათქვამი იყო: „სიტყვა არის ბგერები პლუს მნიშვნელობა“... პირველი შესწორება, რომელიც ამაში უნდა შევიტანოთ, ასეთი ხასიათისა იქნება: სიტყვის მნიშვნელობა დაკავშირებულია ბგერების ერთ ნაწილთან; ესაა სიტყვის ძირითადი

¹ მხედველობაში გვაქვს ქართული, სომხური, რუსული და მაგვარი ტიპის ენები არის ისეთი ენები, რომლებშიაც სიტყვას ამგვარი ნაწილი არ გააჩნია: იქ სხვა საშუალებაა გამოყენებული დამოკიდებულების აღსანიშნავად. ამის შესახებ მსჯელობა გვექნება მეშვიდე განაკვეთში.

ნაწილი. ამ უკანასკნელის გარდა სიტყვაში მოიპოება ისეთი ნაწილიც, რომელიც არკვევს, რა მიმართებაშია სიტყვით აღნიშნული საგანი სხვა საგნებთან; ბუნებრივია, თუ სიტყვის ასეთ ნაწილს ურთიერთობის აღმნიშვნელი ნაწილი ეწოდება. სიტყვის ზემოხსენებულს ყოველდღიურს განსაზღვრებაში სიტყვის ეს მხარე უგულებლყოფილია.

მნიშვნელობის მცვლელო ნაწილი სიტყვაში.

ცალკე სრულ მნიშვნელოვან სიტყვას მეორე ასეთივე სიტყვა რომ მივუმატოთ მივიღებთ ახალ სიტყვას: და + ძმა = და-ძმა; სახლი + კარი = სახლ-კარი; ცოლი + შვილი = ცოლ-შვილი; ქართლი + კახეთი = ქართლ-კახეთი. ამგვარ სიტყვებში ახალი სიტყვების მნიშვნელობა უდრის ჯამს შემადგენელ სიტყვათა მნიშვნელობებისა.

სხვაგვარი ვითარებაა ისეთს შემთხვევაში, როგორცაა: ქუდ-მოგლეჯილი, ხმალ-ამოწვდილი, აღვირ-ახსნილი, ენა გრძელი... „ენა“ გარკვეულს საგანზე მიუთითებს; „გრძელი“ თვისებას გამოხატავს, ორივე სიტყვა ერთად კი ამ ორი სიტყვის მნიშვნელობის ჯამს როდი წარმოადგენს: „ენა-გრძელი“ სულ სხვაა და „გრძელი ენა“ სულ სხვა. „ენა-გრძელი“ საგანს კი არ აღნიშნავს, არამედ თვისებას („ენა-გრძელი მოსაუბრე, სტუმარი...“). ამგვარად, საგნის აღმნიშვნელ სიტყვას (ენა) თვისების აღმნიშვნელი (გრძელი) რომ მივუმატოთ, გარკვეული თავისთავადი მნიშვნელობის მქონე რთული სიტყვა მივიღებთ, ე.ი. სიტყვათა შეერთება ყოველთვის მნიშვნელობათა ჯამს კი არ იძლევა, არამედ (ზოგჯერ) ახალს მნიშვნელობას ამ სიტყვათა მნიშვნელობებთან შედარებით, რომელნიც შევადრთებთ.

სიტყვის მნიშვნელობა შეიძლება შეიცვალოს სხვა-გვარადაც ავიღოთ სიტყვა: ცხენი. „ცხენ“ მიუთითებს გარკვეულს ოთხფეხ შინაურ ცხოველზე. მივუმატოთ მას – ოსან: ცხენ+ოსან = ცხენოსან მიუთითებს სულ სხვა ობიექტზე: ცხენ+ოსანი, ცხენიანი კაცი. მაშასადამე ოთხფეხი ცხოველი კი არა, არამედ ორფეხა არსება, ადამიანი, რომელიც ოთხფეხა ცხოველზე ამხედრებულია. ცხენ – სიტყვის მნიშვნელობა სავსებით შეიცვალა: სად ცხენი და სად ცხენზე მჯდომი? რამ გამოწვია ეს ცვლილება? ოსან-ის მიმატებამ. რას ნიშნავს თვითონ ეს – ოსან? თავისთავად არაფერს¹. მაგრამ საკმარისია ის მივუმატოთ სხვა სიტყვას, რომ უკანასკნელს მნიშვნელობა შეეცვლება.

ენა-გრძელ-ში; აღვირ-ახსნილ-ში და მაგვარებში სიტყვის მნიშვნელობა იცვლებოდა იმის გამო, რომ სრული მნიშვნელობის მქონე სიტყვას (ენა, აღვირ) ემატებოდა ისევ სრული მნიშვნელობის მქონე სიტყვა (გრძელი, ახსნილი...). აქ კი სიტყვის მნიშვნელობა იცვლება იმის გამო, რომ სრული მნიშვნელობის მქონე სიტყვას ემატება ისეთ რამ, რასაც თავისთავად მნიშვნელობა არა აქვს.

აი კიდევ ამის მაგალითები:

მანდილი – აღნიშნავს გარკვეულ თავსახურავს;

მანდილ+ოსან = მანდილოსან აღნიშნავს ქალს (მანდილის მატარებელს).

შდრ: ხმა: ხმოსან... ჯვარ... ჯვაროსან...

ყვავილ – აღნიშნავს გარკვეულ საგანს...

ყვავილ+ოვან უკვე თვისების აღმნიშვნელია (ყვავილიანი).

სვან – აღნიშნავს საქართველოს ერთ-ერთი კუთხის მცხოვრებს.

სვან+ეთ = სვანეთ აღნიშნავს იმ კუთხეს (ადგილს), სადაც სვანები ცხოვრობენ.

¹ ამბობენ, ოსანა ქართლში ადამიანის სახელიაო. ჩვენი მაგალითის ოსან-ს ამასთან საერთო არაფერი აქვს.

რუს – გარკვეული ეროვნების ადამიანია;
რუს+ეთ – ადგილი, სადაც რუსები ცხოვრობენ, რუსებით დასახლებული ქვეყანა.

ქართველ – გარკვეული ეროვნების ადამიანი;
სა-ქართველ-ო – ადგილი, სადაც ქართველები ცხოვრობენ, ქართველებით დასახლებული ქვეყანა.

სტუდენტ – უმაღლესი სასწავლებლის მოსწავლე;
სტუდენტ-ობ-ა – 1. სტუდენტთა მასები („სტუდენტობამ აქტიური მონაწილეობა მიიღო შაბათობაში“) და 2. სტუდენტის მდგომარეობა, ვითარება („სტუდენტობა წინათ სანატრელი იყო“)...

ყველა ამ შემთხვევაში ერთი მნიშვნელობა შეიცვალა მეორეთი იმის გამო, რომ სიტყვას დაემატა –ოსან, –ოვან, –ეთ, –სა, –ო, –ობ, –ა ნაწილაკები, რომლებიც თავისთავად არაფერს აღნიშნავენ, მაგრამ სიტყვას რომ დაემატებიან, ძირითადად ცვლიან მის მნიშვნელობას.

ისეთ სიტყვებს, როგორცაა: ცხენოსანი, ყვავილოვანი, სვანეთი, რუსეთი... დამოკიდებულების აღმნიშვნელი ნაწილებიც აქვთ...¹.

ფუძე და აფიქსები; აფიქსთა და ფუძეთა სახეობანი.

რომ შევაჯამოთ ყველაფერი, რაც სიტყვის შესახებ აქამდე ითქვა, ასეთი დასკვნები შეიძლება გავაკეთოთ: სიტყვაში გამოიყოფა ერთი ნაწილი, რომელიც საგნობრივი მნიშვნელობის მატარებელია (კაც-ცხენ, ყვავილ, – სტუდენტ, –სვან... ცხენოსან, – მანდილოსან, – ყვავილოვან, – სვანეთ... სიტყვის ამ ნაწილს ეწოდება ფუძე.

ფუძე უპირისპირდება სიტყვის ისეთი ნაწილები, რომელნიც საგნობრივი მნიშვნელობის მატარებლები არ არიან (–ი, –მა, –ს, –ის, –ით... –ოსან, –ოვან, –ეთ, სა –ო...) სიტყვის ასეთ ნაწილებს ეწოდება აფიქსები (ლათინურად „აფფიქსუმ“ „მიმაგრებულს“, „დამატებულს“ ნიშნავს; ქართული თარგმანი იქნებოდა „დანართი“, „სართი“).

თვით აფიქსები განხვავდებიან ერთმანეთისაგან იმ დანიშნულების მიხედვით, რომელიც მათ აქვთ:

ერთნი აღნიშნავენ დამოკიდებულებას (–ი, –მა, –ს, –ის, –ით...): ესაა დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსები (ანუ ფლექსია, როგორც მათ ეტყვიან ხოლმე, – ლათინ. სიტყვიდან „ფლექსიო“ = „გალუნვა“, ცვლა სიტყვისა).

მეორენი მნიშვნელობის ცვლას იწვევენ, მნიშვნელობის მცვლელ აფიქსებს წარმოადგენენ (მათ აგრეთვე სიტყვის საწარმოებელ აფიქსებს უწოდებენ: მათი მეოხებით ერთი სიტყვის საწარმოებელ აფიქსებს უწოდებენ: მათი მეოხებით ერთი სიტყვიდან მეორე იწარმოებაო); ასეთებია: –ოსან, –ოვან, –ეთ, –სა, –ო და მრავალი სხვა.

დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსები (ფლექსია) ყოველთვის ფუძის გარეშე იმყოფება (კაც–ი, ცხენ–ი, ყვავილ–ი... ცხენოსან–ი, ყვავილოვან–ი, სვანეთ–ი...), მნიშვნელობის მცვლელი აფიქსები ყოველთვის ფუძეში შედიან, ფუძის ნაწილს

¹ სახელობითს ბრუნვაში ა, ე, ო, უ–ს შემდეგ ი თანამედროვე სალიტერატურო ქართულს არ გააჩნია; ძველად სალიტერატურო ენაში ი იქაც იყო; ზოგიერთს კილოებში (ქართულში, გურულში) ახლაც გოცხალია.

შეადგენენ¹. ამისდა მიხედვით ფუძე ორგვარია: მარტივი ფუძე და ან ძირი (კაც, – ცხენ, –სვან...), – მისი დაშლა არ შეიძლება²; და ნაწარმოები ფუძე, რომელიც შედგება მარტივი ფუძისა (ძირისა) და მნიშვნელობის მცვლელი აფიქსებისაგან (ცხენ–ოსან, – ყვავილ–ოვან–, სვან–ეთ...)

სქემა

1. ცხენ – საგნობრივი მნიშვნელობის მატარებელი ნაწილი ანუ ფუძე, ეს ფუძე მარტივია – მისი დაშლა არ შეიძლება; ფუძე = ძირს.

ცხენს: <

2. –ს დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსი (ფლექსია); იგი ფუძის გარეშეა, ფუძეს დაერთვის.

1. ცხენოსან – საგნობრივი მნიშვნელობის მატარებელი ნაწილი ანუ ფუძე; ეს ფუძე ნაწარმოებია: მარტივ ფუძისგან ცხენ მნიშვნელობის მცვლელ ოსან აფიქსის მიმატებით; აქ სიტყვის ფუძე და სიტყვის ძირი ერთმანეთს არ ფარავს: ფუძე – ძირი + მნიშვნელობის მცვლელი აფიქსი.

ცხენოსანს: <

2. –ს დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსი (ფლექსია) იგი ფუძეს დაერთვის.

მარტივი ფუძე (ძირი) და დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსი გვაქვს აგრეთვე ზემოხსენებულ მაგალითებში: კაც–ი, სვან–ი, მანდილ–ი... ხოლო სიტყვებში: სვანეთ–ი, მანდილოსან–ი... ფუძე ნაწარმოებია, დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსი ამ ფუძეს ემატება... ეგვე ითქმის ისეთი სიტყვების შესახებ, როგორცაა: სტუდენტობა, საქართველო, ოღონდ აქ დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსები არ გაგვაჩნია, არ გაგვაჩნია, როცა ეს სიტყვები სახელობითს ბრუნვაშია, სხვა ბრუნვებში ამ მხრივ განსხვავება უკვე აღარ იქნება ამ სიტყვებსა და სხვა ზემოთ მოყვანილ სიტყვებს შორის: სვანეთ–ს, მანდილოსან–ს... სტუდენტობა–ს, საქართველო–ს...

ამას ორი რამ უნდა დავუმატოთ:

1. ფუძე ჩვენ განვსაზღვრეთ, როგორც სიტყვის ისეთი ნაწილი, რომელიც საგნობრივი მნიშვნელობის მატარებელია, როგორც ისეთი ნაწილია, რომელიც მიუთითებს გარკვეულს ობიექტურ მონაცემზე. სიტყვაში ცხენოსანი ფუძედ შეიძლება ცხენ–იც გამოაცხადოს ვინმემ: ესეც აკი მიუთითებს გარკვეულს ობიექტურს მონაცემზე; მასასადამე, „ცხენ“– არის ფუძეო; ცხენ–, რა თქმა უნდა, ფუძეა, მაგრამ ეს არის ფუძე არა სიტყვისა „ცხენოსანი“, არამედ სიტყვისა „ცხენი“ ამიტომ, როცა ფუძეს ვეძებთ, ყოველთვის უნდა გვახსოვდეს რომელი სიტყვის ფუძეს ვეძებთ: ცხენოსანი–ს ფუძე იქნება ის ნაწილი, რომელიც „ცხენიან კაცზე“ მიუთითებს (და არა ყოველი ნაწილი, რომელიც რაიმე ობიექტურს მონაცემზე მიუთითებს).

¹ ფუძეში შედის ის რაც თავის ბუნებით ფუძეს უპირდაპირდება: ეს დიდმნიშვნელოვანი ფაქტია სიტყვის აგებულების თვალსაზრისის.

² ის რაც ამჟამად მარტივ ფუძედ გვევლინება ისტორიულად შეიძლება ნაწარმოები ყოფილიყო (იხ. ქვემოთ).

2. ფუძისეული და არაფუძისეული ნაწილი ჩვენ გამოვყავით სიტყვის მნიშვნელობის ანალიზზე დაყრდნობით; აფიქსების დახასიათება – კვალიფიკაციაც მოვახდინეთ იმ დანიშნულების მიხედვით, რომელიც მათ აქვთ, იმ როლის მიხედვით, რომელსაც ისინი ასრულებენ. ამგვარად ყველგან ამოსავალი იყო ფუნქცია იმ ენობრივი მონაცემისა, რომელსაც ჩვენ ვაანალიზირებთ, ეს სრულიად ბუნებრივი და შინაგანად აუცილებელია: პირველს განაკვეთში ნაჩვენები იყო, რომ ენას, როგორც იდეოლოგიურ მონაცემს, ნიშნადობა ახასიათებს; ენა პირობითი ნიშნებისაგან შედგება. ნიშნის შესწავლა კი გულისხმობს იმის გათვალისწინებას რისი ნიშანია ესა თუ ის ენობრივი მონაცემი, სხვანაირად რომ ვთქვათ, როგორია ფუნქცია იმ მონაცემისა, როგორც ნიშნის.

ფუძეში ჩაქსოვილი ცოცხალი სახე. (საგნის დამახასიათებელი).

როგორც ვნახეთ, სიტყვაში ფუძეა საგნობრივი მნიშვნელობის მატარებელი. ამასთან ერთი ახალი მომენტიცაა დაკავშირებული. ავიღოთ სიტყვა „თორმეტი“. ამ სიტყვას რეალური, რიცხვითი, მნიშვნელობა დავას არ გამოიწვევს მათ შორის, ვისაც ქართული გაეგება: ვიტყვით ამ ბგერებს და ყველამ ვიცით, რომელ რიცხვზე, რა ოდენობაზეა საუბარი.

მაგრამ რა არის „თორმეტი“, რატომ ეწოდება ქართულად ამ რიცხვს სწორედ ეს სახელი? ამჟამად ამის თქმა არც თუ ადვილია, მაგრამ საკმარისია მოვიგონოთ, რომ ძვ. ქართულში „თორმეტი“ კი არა გვაქვს, არამედ „ათორმეტი“ რომ ნათელი გახდება, რის თქმა უნდოდან, როდესაც ამ რიცხვს, 12-ს „ათორმეტ-ს“ უწოდებენ:

„ათორმეტ“ – ათ–ორ–მეტ, – ე.ი. ათზე ორით მეტი: 12 არის რიცხვი, რომელიც უდრის 10 + 2... ამ რიცხვის სახელი განმარტოებით არ იდგა. მსგავსადვეა აგებული: თერთმეტი (ძვ. ქართ.: ათერთმეტი), ცამეტი (ძვ. ქართ. ათსამმეტი), თოთხმეტი (ძვ. ქართ.: ათოთხმეტი), თხუთმეტი (ძვ. ქართ.: ათხუთმეტი), თექვსმეტი (ძვ. ქართ.: ათექვსმეტი), ჩვიდმეტი (ძვ. ქართ.: ათშვიდმეტი), თვრამეტი (ძვ. ქართ. ათრვამეტი), ცხრამეტი (ძვ. ქართ. ათცხრამეტი).

ყველგან ახალი რიცხვი შედარებულია ათს, და სახელწოდება მიუთითებს რამდენითაა ის მეტი ათზე... რიცხვის სახელწოდება „უბრალო“ სახელი კი არ არის; არამედ აღწერა–დახასიათება ახალი ოდენობისა: ათთან შედარებით საშუალებაა ახალი რიცხვის დასახასიათებლად.

თავდაპირველად, ცხადია, „ათორმეტ“-ში ნათლად იგრძნობა სამი ფუძე, (ათი, ორი, მეტი) რომელთაგანაც თითოეულს გარკვეული მნიშვნელობა ჰქონდა. სამივე ერთად მთელს შესიტყვებას უდრიდა და ამგვარად ახალს რიცხვითს ოდენობას აღნიშნავდა .

დროთა ვითარებაში ეს სამი ფუძე გაერთმთლიანდა, მასში შემავალი ერთეულები (ათი, ორი, მეტი გაფერმკრთალდნენ, ცალ–ცალკე ეს შემადგენელი ერთეულები უკვე აღარ იგრძნობიან, „ათორმეტი“ უშუალოდ მარტივად მიუთითებს სათანადო რიცხვზე ისევე, როგორც ამჟამად სიტყვები „კაცი“, „ქვა“, „წყალი“ მიუთითებენ სათანადო ობიექტებზე...

ცოცხალი, ხატოვანი გამოთქმა – „ათზე ორით მეტი“ უტყვ ერთიან სიტყვად იქცა. სანამ მასში „ათი“ ცოცხლობდა, თავკიდური „ა“ შეუძლებელი იყო, რომ დაკარგულიყო: „ათი“ უ–ა–ნოდ ათი აღარ არის! მას შემდეგ, რაც „ათი“, „ორი“, „მეტი“ სიტყვების შეგნება გაქრა, თავკიდური „ა“-ს მოვარდნაც შესაძლებელი შეიქმნა. ამის შემდეგ ზოგან (ათსამეტი, ათხუთმეტი, ათშვიდმეტი, ათცხრამეტი) სხვა

ცვლილებებისთვისაც ფართო შესაძლებლობა დაიბადა (ამის შესახებ იხ. ამავე განაკვეთში ქვემოთ).

აუცილებელი იყო თუ არა 12 წარმოედგინათ, როგორც $10 + 2$? რა თქმა უნდა, არა: $12 = 10 + 2$ ანდა: 6×2 ანდა $20 - 8$ ანდა $24 : 2$ და მრავალი სხვა. ერთსა და იმავე შედეგს სხვადასხვა გვარად მივიღებთ. შესაძლებლობა მრავალგვარია, მათგან ქართულმა სამეტყველო აზროვნებამ პირველი გზა არჩია; ეს სრულიად ბუნებრივია, თუ მოვიგონებთ, რომ ადამიანის ახლად ფეხადგმული აზროვნება ტაატიტ მიდიოდა წინ და რჩეობდა უმარტივეს გზას, გზას მიმატებისა (და არა გამოკლებისა ან გამრავლებისა და მით უფრო გაყოფისა)¹...

რუსული „დვენადცატ: იმავე საფუძველზეა აგებული, როგორც ქართული „ათორმეტი“ (არას ვამბობ მეგრ. ვითოჟირ–ის შესახებ = ვითოჟირი = ათ და ორი, სვან, ექმდდორი = ათ ორი...), მაგრამ სხვაგვარ მდგომარეობას წავაწყდებით 60–ის რუსული და ქართული სახელწოდება რომ შევადაროთ ერთმანეთს: „შესტდესიატ“ ნიშნავს 6×10 , „სამოცი“: 3×20 : შედეგი ერთი და იგივეა, პროცესი სხვადასხვა.

ის, რაც რიცხვის შესახებ ვთქვით, შეიძლება განვაზოგადოდ: ერთი და იგივე ობიექტური მონაცემი შეიძლება სხვადასხვაგვარად იქნეს განსახიერებელი, სხვადასხვა ცოცხალი სახე შეიძლება დაედოს საფუძვლად ახალი სიტყვის წარმოქმნას. ეს ერთი მხარეა საკითხისა. უფრო არსებითია მეორე: ცოცხალი სახე ერთგვარი საფუძველია, რომელიც ცხადყოფს, რა ჰქონდათ მხედველობაში, როცა ამა თუ იმ ობიექტურ მონაცემს ამა თუ იმ სახელს არქმევდნენ; სახელდების მომენტში ეს საფუძველი აუცილებელია, შემდეგ კი იგი უკვე აღარ არის საჭირო: დამხმარე, შუამავალი ცოცხალი სახე უფერულდება, იკარგება, ცოცხალი სიტყვა უტყვ პირობით ნიშნად იქცევა.

ორიოდე მაგალითი ამის საილუსტრაციოდ.

ყველამ ვიცით, რასაც ნიშნავს „რვეული“, მაგრამ ყველამ არ იცის ალბათ, რომ ეს სიტყვა ნაწარმოებია ისევე, როგორც „ათეული“ („ათეული კვერცხი“...), „სამეული“ („წყალდიდობასთან საბრძოლველად აირჩიეს სამეული“): „ათეული“ ათი ერთეულისაგანაა შემდგარი, „სამეული“ სამი პირისაგან შემდგარ კომისიას გულისხმობს... „რვეული“ რვა ფურცლისაგან შემდგარ კონას ნიშნავდა თავის დროზე. მგონი, ახლანდელი რვეულიც „რვეულია“ ე.ი. რვა ფურცლისაგან შედგება, მაგრამ, რა თქმა უნდა, ყოველთვის არა, მაგ. (საერთო რვეული). ამ რამოდენიმე წლის წინათ კი რვეული ათფურცლიანი და თორმეტფურცლიანი იყო ჩვეულებრივად... ამისდა მიუხედავად მათ „რვეულს“ (ე.ი. რვა ფურცლის შემცველს) ვეძახდით და ეს არავის გვეჩოთირებოდა.

რატომ? იმიტომ, რომ „რვეული“ ამჟამად უტყვი სახელია, რვას ის არ უკავშირდება ჩვენს სამეტყველო აზროვნებაში. თავის დროზე კი სათანადო სახელს „რვეული“ რომ დაერქვა, სიტყვაში მოცემული იყო საგნის რიცხვითი დახასიათება, სიტყვაში ცოცხლობდა „რვა“, რიცხვის სახე²... ეს სახე გაქრა; რვეული „რვიანს“ უკვე არ ნიშნავს, ის პირობითი ნიშანია საწერი ქალაქის გარკვეული კონისა, რომელიც შეიძლება შეიცავდეს რვა ფურცელსაც და გაცილებით მეტსაც (შეიძლება ნაკლებსაც).

¹ რიცხვთა სახელწოდება სხვადასხვა ენაში გვიჩვენებს, რომ 20–ის ფარგლებში წინსვლა თვლითში ყველგან ამ გზით არ მიიმართებოდა.

² ძვ. ქართულში „რვეული“ მართლაც 8 ფურცლიან კონას ნიშნავდა. ხელნაწერების გვერდებზე აღნიშნავდნენ რვეულთა რიცხვს, ე.ი. სათვალავი ჰქონდა ყოველ მერვე ფურცელს.

ასევე: „სნეული“ მიღებულია „სენ“-ეულ-ისაგან და ნიშნავს „სენიანს“, სენით შეპყრობილს. „ზურგიელი“ გარკვეული თევზის ზურგის ანაჰერია, „ხრამული“ – მდინარე ხრამში (ქციაში) დაჭერილი თევზია... ერთს შემთხვევაში თევზის სახელი მიგვითითებს, რა ნაჭერია ის, მეორე შემთხვევაში, რა მდინარის თევზია... უბრალო დაკვირვებაა საჭირო, რომ ეს გასაგები გახდეს.

არც თუ ისეთი სიტყვების გამოცოცხლებაა ძნელი, როგორცაა „გააფთრებული“, „გაფითრებული“, „გაჭიანურებული“... გააფთრებული–აფთრად ქცეული ნიშნავს (შეადარე: გამხეცებული, გამგელებული). ამჟამად აფთრის წარმოდგენა აქ დაჩრდილული ჩანს (თუ მთლად არ არის დაკარგული). ხშირად „გააფთრებული“ წერენ; ეს არ მოხდებოდა, რომ „აფთარი“ აგონდებოდა ამ სიტყვის მთქმელსა და დამწერს...

„გაფითრებული“ – ფითრის ფერისად ქცეულს ნიშნავს, ამჟამად საერთოდ ფერდაკარგულს აღნიშნავს... „გაჭიანურება“ ხომ ჭიანურის ხმასავით გრძლად, გაბმულიაო, გაუთავებლად რისამე კეთებას ნიშნავს. მაგრამ ვინ ფიქრობს ეხლა „ჭიანურზე“, როცა „საქმის გაჭიანურებაზე“ ჩივის?! ბგერათა კომპლექსი უშუალოდ აღნიშნავს სათანადო მოვლენას და ჭიანურის ცოცხალი სახე შუამავლად საჭირო აღარ არის.

ყველა ამ შემთხვევაში დაჩრდილული ცოცხალი სახის გაცოცხლება ადვილი საქმეა. მაგრამ ამას ვერ ვიტყვით თუნდაც ისეთ სიტყვის შესახებ, როგორცაა „მცხოვანი“ („მცხოვანი მოღვაწე“...). ამჟამად ეს სიტყვა პატივიცემის გრძნობას უფრო გამოხატავს ვინემ გარკვეულ შინაარსს. სიტყვის მნიშვნელობის ობიექტურ მხარეს თუ დავეძალებთ, შეიძლება „დამსახურებული“ მივიღოთ. არავითარი ცოცხალი სახე აქ არ ჩანს. იყო კი ასეთი რამ რაც აქაც: მხცე¹ (მჯცე) ძვ. ქართულში „ჭადარა–ს“ ნიშნავდა, „მხცოვანი“ (მჯცოვანი) ისევე იყო ნაწარმოები, როგორც „ყვავილოვანი“ და ნიშნავდა „ჭადაროვანს“ თუ „ჭადაროსანს“ (თუ შეიძლება ასე ითქვას).

„მხცოვანი“-ს ვითარება ქართული ენის ისტორიის წაშველებით ირკვევა. მრავალს შემთხვევაში ეს არ კმარა; სიტყვაში დამარხული ცოცხალი სახის ძიება მოითხოვს შედარებას მონათესავე ენის (თუ ენების) მასალებთან. აქ რთული სამეცნიერო აპარატია საჭირო, რომ მიზანს მივაღწიოთ. ამის შესახებ უფრო დაწვრილებით საუბარი გვექნება მეცხრე განაკვეთში. აქ კი აღვნიშნავთ, რომ ასეთი ძიების შედეგად, მაგალითად, გამოირკვა, რომ „ნახშირი“ თავდაპირველად „ნაწვს“ ნიშნავდა, „წვის“ პირველი სახე ედვა ამ სიტყვას საფუძვლად.

თქმული, ვფიქრობთ, საკმარისია იმის ნათელსაყოფლად, რომ სიტყვაში ზემოხსენებულთა გარდა ახალი მომენტიც ირკვევა: ესაა ის ცოცხალი სახე, რომელიც სიტყვაშია ჩამარხული და რომელიც სიტყვით აღნიშნული საგნის რაიმე მხრივ დახასიათებას წარმოადგენს... მისი ძიება უაღრესად საინტერესო და მრავალმხრივ მნიშვნელოვანია, პირველ ყოვლისა აზროვნების ისტორიის თვალსაზრისით. ოღონდ ამ სახის დაძებნა–აღდგენა იმდენადვე ძნელი და სახიფათოა რამდენადაც მიმზიდველი და საგულისხმო. ენათმეცნიერულ აზროვნების ისტორია სავსეა კურიოზული შეცდომებით, რომლებიც ამ სახეების ძიებისას იყო დაშვებული, როცა ძიება მკვიდრ მეთოდოლოგიურ საფუძველს იყო მოკლებული და მდიდარი

¹ აქიდან ჩანს, რომ „მცხოვანი“ კი არ უნდა იყოს, როგორც ხშირად წერენ, არამედ „მხცოვანი“. გარდა ამისა „მხცოვანი“ ხანში შესულის ეპითეტად თუ გამოდგება, თორემ ახალგაზრდისათვის არა, რაგინდ დამსახურებულს არ იყოს იგი.

ბრწყინვალე შედეგებით, როცა ეს ძიება მეცნიერულად მკვიდრ ნიადაგზე იყო დაყენებული (დაწვრილებით – მეცხრე განაკვეთში).

სიტყვის მნიშვნელობა იცვლება ისტორიულად, კუთხურ მეტყველებაში, კონტექსტში.

არა ერთხელ გვაქვს აღნიშნული, რომ სიტყვაში ფუძეა საგნობრივი მნიშვნელობის მატერიალი: კაც, –ცხენ, –ყვავილ, –წყალ, – და სხვა მიუთითებენ გარკვეულ ობიექტურ მონაცემზე, გარკვეული მნიშვნელობის მქონე არიან. ეს მნიშვნელობა ისტორიულად ცვალებადობას განიცდის; ამის შესახებ პირველ განაკვეთშიაც გვქონია საუბარი.

გარდა ამისა ერთსა და იმავე დროს სხვადასხვა კუთხეში ერთი და იგივე სიტყვა შეიძლება მიუთითებდეს სხვადასხვა ობიექტურ მონაცემზე (ჯოგი, მაგალითად, დასავლეთ საქართველოში ზოგადი მნიშვნელობის სიტყვაა, აღმოსავლეთ საქართველოში მთაში ცხენის გროვას ჰქვია).

თვით სალიტერატურო ენაშიც ერთი და იგივე სიტყვა ერთსა და იმავე დროს სხვადასხვა ობიექტურ მონაცემზე შეიძლება მიუთითებდეს – კონტექსტისდა მიხედვით (მაგალითად, წვერი: წვერის მოპარსვა, კალმის წვერი... ხელი: ხელი ჩამომართვა... მშვენიერი ხელი აქვს ე.ი. ლამაზად წერს...). ამგვარად საკითხები სიტყვის მნიშვნელობის გარკვევასთან არიან შინაგანად დაკავშირებული.

ემოციური იერი სიტყვისა.

მნიშვნელობასთან არის დაკავშირებული აგრეთვე ემოციური იერის საკითხი, რომელიც სიტყვას თან ახლავს; ამის შესახებ ზოგადად საუბარი გვქონდა პირველ განაკვეთში; უფრო დაწვრილებით მეათე განაკვეთში გვექნება საუბარი. აქ კი მხოლოდ ერთს მაგალითს დავასახელებთ: „ქალი“, „მანდილოსანი“, „დედაკაცი“ ობიექტურად ერთსა და იმავე მონაცემზე მიუთითებენ. განსხვავება მათ შორის მაინც არის; განსხვავებას იწვევს ემოციური იერი, რომელიც ამ სიტყვებს დაჰყვება: „დედაკაცი“ ლიტერატურულს სიტყვანმარებაში ქალის ბიოლოგიურ რაობას გახაზავს (დედაკაცი – მამაკაცი), „ქალი“ ასეთ ნიუანსს მოკლებულია. „მანდილოსანი“ კი ერთგვარ პატივისცემას გამოხატავს (შდრ: ის ქალი ჩემ მეზობლად ცხოვრობს – ის დედაკაცი ჩემ მეზობლად ცხოვრობს – ის მანდილოსანი ჩემ მეზობლად ცხოვრობს)...

სიტყვის ბგერითი მხარე და მასში მომხდარი ცვლილების მნიშვნელობა სიტყვის სწორი ანალიზისათვის.

გაუთვალისწინებული გვაქვს სიტყვის ერთი მხარე, სახელდობრ, ბგერითი. სიტყვა ბგერებში გადმოიცემა. ჩვენი მეტყველება ბგერითი მეტყველებაა. მეტყველებაში ყველაფერი განიცდის ცვალებადობას, – ბგერაც, რა თქმა უნდა. ბგერები, რომელთაც ესა თუ ის ენა იყენებს გარკვეულს სისტემას ქმნიან. სხვადასხვა ენის ბგერითი შემადგენლობა ერთნაირი არ არის (მაგალითად: ყ, წ, ჭ, არც ერთს ევროპულ ენას არ გააჩნია). ბგერათა ცვალებადობა სხვადასხვა ენაში სხვადასხვანაირია. მაგრამ ერთი რამ საერთოა ყველა ენისათვის: ბგერათა ცვალებადობა სიტყვის მნიშვნელობის თვალსაზრისით ყველგან უაღრესად

საგულისხმოა. მის გაუთვალისწინებლად ბევრი რამ სრულიად გაუგებარი იქნებოდა. გავარკვიოთ ეს მაგალითებზე.

ცხენ+ოსან = ცხენ-ოსან-(ი), შეადარეთ: ტყავ+ოსან = ტყა-ოსან-(ი): „ვეფხის ტყაოსანი“. არავინ იტყვის „ვეფხის-ტყავოსანიო“. რატომ? სად წავიდა ვ? ამის ახსნა მხოლოდ ბგერათა ურთიერთობაში უნდა ვეძიოთ: ო-ს წინ ვ-მ ვერ გაძლო, აუტანელი მეზობლობის მსხვერპლი გახდა¹.

აგრეთვე: სამ-სამეული, ათ-ათეული.

სენ – უნდა გვექონოდა: სენ-ეული (=სენიანი, ავადმყოფი) ნამდვილად კი გვაქვს: „სნეული“: „სენ“ – ფუძეს დაეკარგა ე; ბრალი მიუძღვის აფიქსს, რომელიც ე-თი (ხმოვნით) იწყება (-ეულ-). ე-ს დაკარგვა ფუძეს სახეს უცვლის. აბრკოლებს მასში „სენ“ – ფუძის ცნობას.

ასეთი შედეგი უფრო ხელშესახებია რიცხვთა სახელების მაგალითზე: იყო „ათერთმეტი“, „ათორმეტი“, – დაიკარგა თავიკიდური ა, მივიღეთ „თერთმეტი“, „თორმეტი“, „თოთხმეტი“ ... საგანგებო ძიება საჭიროა, როგორც ზემოთ ვნახეთ, რომ ამ სიტყვებში „ათი“ ვიპოვოთ: ბგერითმა ცვლილებამ დააბნელა „ათ“-ის მნიშვნელობა.

ამავე ნიადაგზე „ათცხრამეტი“ იქცა „ცხრამეტ“-ად: ა-ს დაკარგვის შემდეგ თავი მოიყარა ერთად ოთხმა თანხმოვანმა: თცხრ... ა-ს დაკარგვას მოყვა თ-ს დაკარგვაც: „ათ“-ისაგან აღარაფერი დარჩა. რომ არ გვექონდეს: „თერთმეტი, თორმეტი, თოთხმეტი“... , რომ არ იყოს შენახული ძვ. ქართულის „ათერთმეტი, ათორმეტი, ათოთხმეტი“ – თანამედროვე „ცხრამეტში“ „ათ“-ი რომ იყო, საკმაოდ ძნელი დასამტკიცებელი იქნებოდა...

ნაწილობრივ ეგევე მოხდა „ხუთმეტ“-შიც: „ათ“-ის ნიშან წყალი აქ არსად ჩანს. მაგრამ სხვა ვარიანტებიც გვაქვს სადაც თ შემონახულია „თხუთმეტ“ (შეკვეცილი „ათხუთმეტი“) „თუთხმეტი“ (ყველაზე გავრცელებული!) – მიღებულია იგი „თხუთმეტ“-ისაგან „ხ“-ს გადასმით: ათხუთმეტი → თხუთმეტი → თუთხმეტი...

„თუთხმეტ“-ში „ათ“-ის ნაშთი -თ- შემონახულია, მაგრამ ხ-ს გადასმის გამო სიტყვას ისე აქვს შეცვლილი სახე, რომ არც „თ“ შეიმჩნევა და არც „ხუთ“...

„ცამეტი“ მიღებულია „ათსამმეტ“-ისაგან, „ჩვიდმეტი“ – „ათჩვიდმეტ“-ისაგან; როგორც ვხედავთ, „ათ“-ი არსად ჩანს: გამქრალა, როგორც ა, ისე თ, – პირველი უკვალოდ, მეორეს კი – კვალი დაუტოვებია: „ცამეტი“ მიღებულია „თსამმეტ“-ისაგან (თს→ ც), „ჩვიდმეტი“ მიღებულია „თშვიდმეტ“-ისაგან (თშ→ ჩ); თ შეერწყო ერთს შემთხვევაში ს-ს, მეორეში – შ-ს, მივიღეთ ც (ცამეტი) და ჩ (ჩვიდმეტი); ამნაირად „სამ“ (ათსამმეტი) იქცა „ცამ“-ად, „შვიდ“ (ათშვიდმეტი), იქცა „ჩვიდ“-ად...

ამ მარტივი შემთხვევებიდან კი უნდა იყოს ცნადი, როგორ შეიძლება შეიცვალოს სიტყვის გარეგნობა ბგერათა ცვალებადობის ნიადაგზე და როგორ რთულდება ამის გამო სიტყვის წინანდელი მნიშვნელობა-შედგენილობის ამოცნობა.

მეცნიერული გრამატიკის (ენათმეცნიერების) დარგები.

1. სიტყვის ბგერითი მხარე, 2. დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსები, 3. მნიშვნელობის მცვლელი აფიქსები, 4. ცოცხალი სახე, რომელიც ოდესღაც ფუძეში იყო ჩაქსოვილი და (სიტყვით აღნიშნული) საგნის დახასიათებას წარმოადგენდა, 5. მნიშვნელობა ფუძისა (რა ობიექტურ მონაცემზეც მიუთითებს იგი) და 6. ემოციური

¹ რატომ არის მეზობლობა აუტანელი, განმარტება იქნება მომდევნო განაკვეთში.

იერი, რომელიც სიტყვას ახლავს (სუბიექტური მომენტი სიტყვაში) – აი ყველა ის მხარე, რომელთა გათვალისწინება სიტყვაში მეცნიერული გრამატიკის ამოცანას შეადგენს. ეს ამოცანა, როგორც ვხედავთ, რთულია, თვალსაზრისი მრავალფეროვანი, მაგრამ ამ მრავალფეროვნებაში საორენტაციოდ რჩება სიტყვის ამა თუ იმ მომენტის ფუნქცია, მისი როლი, როგორც ნიშნის. ერთად ერთს გამონაკლისს თითქოს ბგერითი მხარის შესწავლა წარმოადგენს, მაგრამ ეს მხოლოდ ერთის შეხედვით: საბოლოო ანგარიშში სიტყვის ამ მხარის შესწავლა მიზნად ისახავს გაგვიადვილოს სიტყვის მნიშვნელობაში, სიტყვის შედგენილობაში სწორად გარკვევა და ამ მხრივ იგი გზის მაჩვენებელია იქ, სადაც უამისოდ გზის გაგნება შეუძლებელი იქნებოდა.

სიტყვის ბგერითს მხარეს შეისწავლის ფონეტიკა (ბერძ. სიტყვიდან ჰე ფონე „ბგერა“). ფონეტიკის საგანია ბგერითი სინამდვილე, როგორც სიტყვის, ისე სხვა ენობრივი მონაცემებისა: რა ბგერები გააჩნია ამა თუ იმ ენას ბგერათა რანაირი ჯგუფებია დამახასიათებელი ენისთვის, როგორს ცვალებადობას განიცდიან ბგერები, როგორია მახვილი და სად არის ის მოთავსებული, სიტყვის რომელს მარცვალზე და სხვადასხვა. აი საკითხთა წყება, რომელთა გარკვევა ფონეტიკური ძიების საგანს შეადგენს (დაწვრილებით – მესამე და შემდგომს განაკვეთებში).

დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსები მორფოლოგიის საგანია (ბერძ. სიტყვებიდან: „ჰე მორფე“, „სახე“, „ფორმა“ და „ჰო ლოგოს“, „სიტყვა“, „სწავლა“. (შდრ.: ბიოლოგია, გეოლოგია, სოციოლოგია, სადაც – „ლოგია“ აგრეთვე „სწავლას“, „მოდვრებას“ აღნიშნავს), მორფოლოგია – მოძღვრება ფორმის შესახებ.

ფუძის მნიშვნელობას (რაზე მიუთითებს ფუძე, ანუ როგორია სიტყვის საგნობრივი მნიშვნელობა) სწავლობს სემასიოლოგია ანუ სემანტიკა (ბერძნ. სიტყვიდან „ჰე სემა“ – „ნიშანი“) – „მოდვრება მნიშვნელობის“ შესახებ.

ემოციური იერი (გრძნობითი ელფერი), რომელიც სიტყვას ახლავს, მნიშვნელობის ინგრედიენტია, თუმცა სტილთანაც კავშირშია, სტილისტიკასაც ეხება. („სტილისტიკა“ – მოძღვრება სტილის შესახებ; „სტილუს“ ლათ. სიტყვაა, ნიშნავს წაწვეტებულ იარაღს გასანთლულ ფიცარზე საწერად).¹ ცოცხალი სახე, რომელიც ოდესრაც ფუძეში იყო ჩაქსოვილი და სიტყვით აღნიშნული საგნის დახასიათებას წარმოადგენდა, ეტიმოლოგიური ძიების საქმეა. „ეტიმოლოგია“ ნაწარმოებია ბერძნ. სიტყვებიდან: „ეტიმოს“ – „ქემარიტი“, „ნამდვილი“ და ზემოხსენებული „ლოგია“: „ეტიმოლოგია“ – მოძღვრება სიტყვის ნამდვილი, პირველადი მნიშვნელობის შესახებ.

დაავრჩა მნიშვნელობათა მცვლელი აფიქსები. მათ იხილავენ მორფოლოგიაში დამოკიდებულების აღმნიშვნელ აფიქსებთან ერთად: საფუძველი ამისათვის ის გახლავთ, რომ ერთნიცა და მეორენიც აფიქსებს წარმოადგენენ, აფიქსები თავისთავად საგნობრივ მნიშვნელობას მოკლებული არიან და მამასადამე, უპირისპირდებიან ფუძეს, როგორც საგნობრივი მნიშვნელობის მატარებელს. აფიქსები შეისწავლება მორფოლოგიაში, ფუძე – სემასიოლოგიაში.

საკითხის ასე გადაწყვეტა მართებული იქნებოდა იმ შემთხვევაში, სემასიოლოგია რომ შეისწავლიდეს მხოლოდ მარტივ ფუძეს (ძირს). მაგრამ სიმასიოლოგია არ არის მოძღვრება მარტივ ფუძეთა (ძირთა) შესახებ: მისი საგანია საერთოდ ფუძე, როგორც საგნობრივი მნიშვნელობის მატარებელი, – ფუძე მარტივიცა და ნაწარმოებიც; ნაწარმოები ფუძე კი მნიშვნელობის მცვლელ აფიქსებს შეიცავს (ცხენოსან–, ყვავილოვან, სვანეთ...)... არ შეიძლება შევისწავლოთ ასეთი

¹ როგორ მიიღო „სტილმა“ აწინდელი მნიშვნელობა იხ. მეათე განაკვეთში.

ფუძე, თუ არ შევისწავლეთ ის, რამაც ის შექმნა მარტივი ფუძიდან, თუ რა შევისწავლეთ მნიშვნელობის მცვლელი აფიქსის შესწავლა სწორად იმის გამორკვევაში მდგომარეობს, როგორ ცვლის ის იმ ფუძის მნიშვნელობას, რომელსაც ემაგრება.

ამიტომაც: ძველ-გრამატიკულსა და აწინდელ ფორმალისტურ ტრადიციებს ანგარიში ვერ გაეწევა, როგორი ძლიერიც არ უნდა იყოს ეს ტრადიცია: მნიშვნელობის მცვლელი აფიქსები უნდა იქნეს განხილული იმ დარგში, რომელიც მნიშვნელობას შეისწავლის: მნიშვნელობის მცვლელი აფიქსები სემასიოლოგიის (სემანტიკის) საგანია და არა მორფოლოგიის.

აქედან მთელი რიგი პრინციპული ხასიათის დასკვნები გამომდინარეობს; მათი გათვალისწინება აქ შეუძლებელია. აღვნიშნავთ, მხოლოდ, რომ ამის გამო მეცნიერულ გრამატიკის დარგია ურთიერთობა არსებით ცვლილებების წინაშე დგება. კერძოდ, მორფოლოგიასა და სემასიოლოგიის მოწყვეტილობა ერთმანეთისგან ამ გზით შეიძლება დაიძლიოს.

მეცნიერული გრამატიკის ზემოხსენებული დარგები (ფონეტიკა, მორფოლოგია, სემასიოლოგია, ეტიმოლოგია, სტილისტიკა) ერთმანეთთან მჭიდროდ კავშირში იმყოფებიან. შეცდომა იქნებოდა გვეფიქრა, რომ ეს დარგები ერთმანეთს მოწყვეტილ, გამხოლოებულ დისციპლინებს წარმოადგენენ; მათ შორის მჭიდრო შინაგანი კავშირი არსებობს; ზედმიწევნით რომა ვთქვათ, ეს დარგები სხვადასხვა თვალსაზრისით ერთი და იმავე ობიექტის შესწავლის შედეგი უფროა, ვინემ დამოუკიდებელი დარგები.

სინტაქსის საგანი. მეცნიერული გრამატიკის დარგთა შორის ზემოთ არსად ჩანს სინტაქსი; ეს გამოიწვია იმ მარტივმა გარემოებამ, რომ სხვადასხვა დარგების განმარტება ზევით მოცემულია ცალკე სიტყვის ანალიზთან დაკავშირებით. სინტაქსის საგანი ცალკე სიტყვა კი არ არის, არამედ სიტყვათა ორგანიზაციული ერთიანობა – ის, რასაც თავში შესიტყვება ვუწოდებთ. სინტაქსი შესიტყვებას შეისწავლის; შესიტყვებას შეისწავლის აგრეთვე სტილისტიკა: ერთიცა და მეორეც გარკვეული თვალსაზრისით (იხ. მერვე და მეთე განაკვეთები).

ფონეტიკა, მორფოლოგია, სემასიოლოგია, ეტიმოლოგია, სინტაქსი, სტილისტიკა – აი ის დარგები, რომლებიც მეცნიერულს გრამატიკაში ჩამოყალიბდება სიტყვისა და შესიტყვების შესწავლასთან დაკავშირებით. მათგან ყველა თანაბრად როდია დამუშავებული; განსაკუთრებით სუსტობს სემასიოლოგია და ეტიმოლოგია; სტილისტიკა კი, როგორც ენათმეცნიერული დისციპლინა ახლაც არ არის გამოსული „ორგანიზაციის პერიოდიდან“, ჯერ კიდევ არა აქვს ზუსტად გარკვეული თვალსაზრისი და მოქმედების არე.

ყველაზე დამუშავებულ დარგებშიც (ფონეტიკასა, მორფოლოგიასა და ეტიმოლოგიაში) არა ერთი პრინციპული საკითხია მოუგვარებელი.

მეცნიერული გრამატიკა და სასკოლო ტექნიკური გრამატიკა. ყოველივე ამისდა მიუხედავად მეცნიერული გრამატიკა არსებითად განსხვავდება ე.წ. სასწავლო ტექნიკური გრამატიკისაგან.¹ დავიწყეთ მათი შედარება შედგენილობიდან.

¹ სასკოლო გრამატიკის შესახებ რომ ვლაპარაკობთ, მხედველობაში გვაქვს ის ტექნიკური დისციპლინა, რომელსაც საუკუნეთა განმავლობაში „ხელოვნება“ (искусство) ეწოდება; და რომელიც არც აცხადებდა პრეტენზიას მეცნიერება ყოფილიყო. ამიტომ აღვნიშნავთ მას სახელწოდებით „სასკოლო ტექნიკური გრამატიკა“ თავისთავად ცხადია, სასკოლო გრამატიკა, რა მოცულობითაც იქნება მასში აღებული ენობრივი მასალა, უნდა იყოს ზუსტად მეცნიერული. თავის მხრივ მეცნიერული გრამატიკა სკოლაში

სასკოლო ტექნიკურს გრამატიკაში სრულებით არ მოიპოვებოდა სტილისტიკა, სემასიოლოგია და ფონეტიკა. სტილისტიკა ისტორიულად რიტორიკის დარგად ითვლებოდა; ამჟამად იგი პოეტიკის საგანსაც წარმოადგენს. ეტიმოლოგიური ძიება ძველთაგანვე იშვიათს ინტერესს იწვევდა, მაგრამ საბედნიეროდ გრამატიკის ფარგლებში ეს ძიება არ შედიოდა; საბედნიეროდ იმიტომ, რომ ხსენებული ძიება ფანტაზიის უკონტროლო საქმიანობის ასპარეზს წარმოადგენდა და ჩვეულებრივად სიტყვათა შემთხვევითს გააზრიანებაში მდგომარეობდა. ეტიმოლოგიური ძიება მეცნიერულ საქმედ მხოლოდ მას შემდეგ იქცა, რაც გამოიმუშავდა ფონეტიკა (მეცხრამეტე საუკუნეში) და შემთხვევითი გააზრიანების ადგილი ობიექტური საზომის მოხმარამ დაიჭირა, საიმედო საკონტროლო საშუალება დაიძებნა. რაც შეეხება ფონეტიკას, იგიც მთლიანად მეცხრამეტე საუკუნის ამბავია. ეს საენათმეცნიერო დარგი ენის შესწავლისას ისტორიული თვალსაზრისის გამოყენებამ შექმნა და ისტორიული თვალსაზრისის რეალიზაციისათვის ძლიერ ბერკეტად მოგვევლინა. უკვე აღვნიშნეთ, რომ ეტიმოლოგიურმა ძიებამ მხოლოდ ფონეტიკის შემწეობით მოიპოვა ობიექტური ხასიათი და გონება მახვილობის სავარჯიშო ასპარეზიდან მეცნიერულ დისციპლინად იქცა. ამიტომ გადაჭარბებული არ არის როცა ამბობენ: ფონეტიკა ენათმეცნიერებისათვის იგივეა, რაც ქიმია ბუნებისმეტყველებისთვისაო.

ფონეტიკის ადგილი სასკოლო გრამატიკებში ეჭირა მსჯელობას ანბანისა და ასოების შესახებ. ეს ერთის მხრივ იმის ბრალი იყო, რომ ასოს (დაწერილს) და ბგერას (გამოთქმულს) ერთმანეთისაგან ვერ არჩევდენ (ზოგი ახლაც ვერ არჩევს!), მეორე მხრივ კი იმისა, რომ გრამატიკის საგანი მამინ თავისებურად ჰქონდათ წარმოდგენილი (იხ. ამავე განაკვეთში ქვემოთ).

თანამედროვე მეცნიერული გრამატიკის მორფოლოგიისა და სემასიოლოგიის ადგილი სასკოლო გრამატიკაში ეჭირა „ეტიმოლოგიას“: ეტიმოლოგია განიხილავდა სიტყვის მნიშვნელობასაც და ე.წ. ფორმებსაც (დამოკიდებულების აღმნიშვნელსა და ფუძის მნიშვნელობის მცვლელ აფიქსებს): სიტყვის ანალიზი ზედაპირული იყო, თვალსაზრისთა დიფერენციაციას ადგილი არ ჰქონდა და მთელი დარგი ერთობ პრიმიტიული იყო. ამ მხრივ აღსანიშნავია, რომ ყველა ენაში ერთი და იმავე რაოდენობის მეტყველების–ნაწილი დასტურდებოდა იმისდა მიუხედავად, თუ რანაირი აგებულების ენა იყო (ამის შესახებ დაწვრილებით იხ. მეშვიდე განაკვეთში.)

ამგვარად: თანამედროვე მეცნიერული გრამატიკის დარგებს (ფონეტიკას, მორფოლოგიას, სემასიოლოგიას, ეტიმოლოგიას, სინტაქსს, სტილისტიკას) უპირდაპირდება სასკოლო ტექნიკური გრამატიკის ორი დარგი: ეტიმოლოგია და სინტაქსი. არ უნდა დავივიწყოთ – მართლწერაც: ეს პრაქტიკული გამოყენებითი ნაწილი სასკოლო გრამატიკის მესამე ორგანულ ნაწილს შეადგენდა.

ეს არაა შემთხვევითი; ამაში მჟღავნდება არსებითი პრინციპული განსხვავება; რომელიც სასკოლო ტექნიკურსა და მეცნიერულს გრამატიკას შორის არსებობს – გრამატიკის საგნისა, მიზან–თვალსაზრისისა და მეთოდის მხრივ.

გრამატიკა შეიქმნა ქრ. წინ; ორ ხალხს ეკუთვნის აქ პირველობა: ინდოელებსა და ბერძნებს. ინდოელებს უკვე მეხუთე საუკუნეში ქრ. წინ დამთავრებული გრამატიკული სისტემა გააჩნდათ; პირველი ბერძნული გრამატიკა კი ჩნდება სამი საუკუნით უფრო გვიან, მეორე საუკუნეში ქრ. წინ, დამოუკიდებლად ინდურ

პრაქტიკას მოწყვეტილი თეორია კი არ იქნება არამედ პრაქტიკულ ამოცანათა გადაწყვეტისას საიმედო ხელმძღვანელი და მკვიდრი დასაყრდენი.

გრამატიკისაგან. როგორც ინდური, ისე ბერძნული გრამატიკა სამწერლო ენას შეისწავლის: ერთს შემთხვევაში შესწავლის საგანია ძვ. ინდური, მეორეში – ძვ. ბერძნული (კლასიკური ბერძნული). შესწავლის საჭიროება დაბადა იმან, რომ ცოცხალი მეტყველება განვითარდა და ძველი სალიტერატურო ენა გაუგებარი გახდა.

ამგვარად პირველი გრამატიკები სამწერლო ენის გრამატიკებია. ინდური გრამატიკა განზე დარჩა; ევროპის გრამატიკული აზროვნება ბერძნულ საგრამატიკო სისტემაზე აღიზარდა. ცნობილია, რომ ბერძნები ყველა არაბერძნულად მოლაპარაკეს „ბარბაროსებს“ უწოდებენ. ცხადია, მათი მეტყველება ქედმაღალი ბერძნის ყურადღების საგანი ვერ გახდებოდა და მათი ენის შესწავლით ბერძენი თავს არ შეიწუხებდა. ამიტომაც ევროპის ძველმა სამყარომ ბერძნულის გარდა მხოლოდ ლათინური გრამატიკა იცის; რომის იმპერიის ძლიერებას შეესატყვისებოდა ლათინური ენის გავრცელებულობა. მეოთხე საუკუნიდან ქრ. შემდეგ ათი საუკუნის განმავლობაში მთელს დასავლეთს ევროპაში მხოლოდ ლათინური ენის გრამატიკა იყო ცნობილი. საშუალო საუკუნის სკოლებში ამ ხნის განმავლობაში „გრამატიკა“ ნიშნავდა „ლათინურ გრამატიკას“, გრამატიკის სწავლა – ლათინური გრამატიკის სწავლას (როგორც ცნობილია, იმ დროინდელ სკოლებში სხვა არამრავალრიცხოვან საგანთა შორის გრამატიკას საპატიო ადგილი ეჭირა).

მაგრამ ლათინური დასავლეთ ევროპის ხალხათათვის არ იყო მშობლიური ენა (თვით იტალიაშიც სამწერლო ლათინური დაშორებული იყო ცოცხალ მეტყველებას). უცხო ენის შესწავლა, – ლათინურის შესწავლა, – ასეთ პირობებში მიზნად ისახავდა: ესწავლებინა მოწაფისთვის სწორედ წერა და ლაპარაკი იმ ენაზე, რომელიც ერთადერთი სამწერლო გაბატონებული ენა იყო იმ ხანებში.

ამ პირობებში შეიქმნა გრამატიკის საყოველთაოდ ცნობილი განსაზღვრება: „გრამატიკა არის ხელოვნება, რომელიც გვასწავლის სწორად წერასა და ლაპარაკს (искусство правильно писать и говорить).“

საშუალო საუკუნის ლათინური გრამატიკის ეს თვალსაზრისი ძვალსა და რბილში გაუჯდა სხვა ევროპულ ენათა გრამატიკებს, როცა ასეთები შეიქმნა (დაახლოებით მეხუთმეტე საუკუნიდან).

რა არის სასკოლო გრამატიკის საგანი? მხოლოდ სამწერლო ენა. რა მიზნით სწავლობს ის მას? მხოლოდ იმისთვის, რომ დაადგინოს, რა არის სწორი, მართებული და რა არის უმართებულო, უკანონო სალიტერატურო ენის თვალსაზრისით. რა არის და როგორ უნდა იყოს? აი კითხვა, რომელზედაც სასკოლო გრამატიკა პასუხის გაცემას ლამობს. აქედან ისიც გამომდონარეობს, რომ სასკოლო გრამატიკა სალიტერატურო ენის ფაქტების აღწერით კმაყოფილდება, ამ ფაქტების წარსულის ძიება, ფაქტების ახსნა მის მიზანს არ შეადგენს, ერთი სიტყვით, ისტორიული თვალსაზრისი მისთვის უცხოა.

საგანი: სამწერლო ენა, ერთად ერთი ფასეული ენა, (ცოცხალი მეტყველება ღირსებით სალიტერატურო ენას ვერ შეეძლება!); მიზან-თვალსაზრისი: რა არის სწორი, კანონიერი, სავალდებულო, რა – უკანონო და მაშასადამე, უარსაყოფი; მეთოდი: აღწერა სალიტერატურო ენის ფაქტებისა ისიც ცალმხრივი და ძირითად მიზნის შესაბამისი – აი სასკოლო ტექნიკური გრამატიკა. განა ბუნებრივი არ არის მის წიაღში „მართლწერა“ ისეთივე სრულყოფილებიან დარგად მოგვევლინოს, როგორცაა ეტიმოლოგია და სინტაქსი?!

სასკოლო ტექნიკური გრამატიკის, ერთის მხრივ, შედგენილობასა (დარგები!) და, მეორე მხრივ, მიზან-თვალსაზრისს, საგნის გაგებასა და მეთოდს შორის მჭიდრო

შინაგანი კავშირი არსებობს: თვალსაზრისი ვიწროა, მეთოდი პრიმიტიული, შინაარსი (შედგენილობა დარგების მიხედვით) – ღარიბი.

მეცნიერული გრამატიკის შედგენილობა უკვე გავითვალისწინეთ; მისი საგნისა, მიზანთვალსაზრისისა და მეთოდის შესახებ ნაწილობრივ უკვე გვქონდა საუბარი პირველ განაკვეთში; აქ მხოლოდ მოკლედ მოვჭრით; მეცნიერული გრამატიკის (ენათმეცნიერების) ძირითადი საგანი ცოცხალი მეტყველებაა: რაობა ენისა, კანონზემოერება მისი განვითარებისა ბუნებრივი სახით ცოცხალს მეტყველებაშია მოცემული. სალიტერატურო ენა დიდ მნიშვნელოვანი კულტურული პროდუქტია, მაგრამ სწორედ ამიტომ სალიტერატურო ენა მოკლებულია ამ თავისუფლებას, რომელიც ცოცხალი მეტყველების განვითარებას ახასიათებს. მეცნიერული გრამატიკა (ენათმეცნიერება) განვითარების განვლილი ეტაპების გათვალისწინებისას მიმართავს სალიტერატურო ენას, მაგრამ სათანდო მონაცემთა ინტერპრეტაციისას მხედველობაში იღებს სალიტერატურო ენის ზემოხსენებულ თავისებურებას.

რაც შეეხება თვალსაზრისსა და მეთოდს, ძირითადი: რა მოვლენები გვაქვს? როგორ მივიღეთ ის, რაც გვაქვს? რატომ იყო განვითარება ასეთი თუ ისეთი? ცხადია, საკითხის ასე დასმისას „უკანონო“, „უარსაყოფი“ ფაქტი არ შეიძლება არსებობდეს: ის რაც „უკანონო“-დ და „უმართებულო“-დ არის მიჩნეული სალიტერატურო ენის თვალსაზრისით, ენის კანონზომიერი განვითარების შედეგია, და ენის რაობისა და ენის განვითარების კანონების გარკვევის თვალსაზრისით უაღრესად მნიშვნელოვანი შეიძლება იყოს.

როგორს დამოკიდებულებაშია მეცნიერული გრამატიკა (ენათმეცნიერება) პრაქტიკულ საკითხებთან, როგორცაა მაგალითად, მართლწერის საკითხი სალიტერატურო ენაში? როგორც აღვნიშნეთ, ის არ აწესებს – „რა უნდა იყოს“, – მაგრამ იმის სწორი გარკვევით, „რა იყო“ და „როგორ მივიღეთ ის, რაც გვაქვს“, კერძოდ, სალიტერატურო ენაში, – იგი იძლევა მკვიდრ მეცნიერულ საფუძველს მართლწერის საკითხთან მოსაგვარებლად: თეორიულად მკვიდრი მეცნიერული გრამატიკა შეუდარებლივ უფრო საიმედო წინამძღოლია პრაქტიკისა, ვინემ სასკოლო ტექნიკური გრამატიკა თავისი პრიმიტიული თვალსაზრისითა და ყოველმხრივ შეზღუდული შესაძლებლობებით.

ამ განაკვეთში წარმოდგენილია მეცნიერული და სასკოლო ტექნიკური გრამატიკის ზოგადი დახასიათება და მეცნიერული გრამატიკის დარგთა ბუნებრივი თანამიმდევრობის სქემა.

ამ სქემის შესაბამისად მომდევნო განაკვეთები მიემდვინება ფონეტიკას, მას მიჰყვება მორფოლოგია, სინტაქსი, სემასიოლოგია, ეტიმოლოგია და სტილისტიკა.

საკონტროლო კითხვები:

1. რა არის ფუძე? რა არის აფიქსი? რა არის მარტივი (ძირი) და ნაწარმოები ფუძე?
2. რა განსხვავებაა დამოკიდებულების აღმნიშვნელსა და მნიშვნელობის მცვლელ აფიქსს შორის? რა დამოკიდებულებაშია ერთი და მეორე ფუძესთან?
3. რა არის ფონეტიკის საგანი?

4. რა არის სემასოლოგიის საგანი?
5. რა არის მორფოლოგიის საგანი?
6. რა არის ეტიმოლოგიის საგანი?
7. რა არის სინტაქსის საგანი?
8. რას სწავლობს სტილისტიკა?
9. რა განსხვავებაა პრაქტიკულ სასკოლოსა და მეცნიერულ გრამატიკას (ენათმეცნიერებას) შორის საგნის, მიზან–თვალსაზრისისა, მეთოდისა და აგრეთვე შედგენილობის (დარგები) თვალსაზრისით.